

TREBALL FEMENÍ A LA INDÚSTRIA TÈXTEL LLANERA DE SABADELL DURANT EL SEGLE XX¹

VIRGÍNIA DOMÍNGUEZ ÁLVAREZ

RESUM

El tema de la tesi és el treball femení a la indústria tèxtil llanera sabadellenca durant el segle xx. S'ha elaborat des de l'antropologia històrica, amb influències de la història local, la geografia humana i la història econòmica. L'objectiu principal era analitzar el treball de les dones, conèixer quins oficis desenvolupaven, en quines condicions, quin era el seu nivell formatiu, si estaven organitzades sindicalment i altres qüestions relacionades amb la seva vida laboral. La recerca partia de la hipòtesi que les dones passen desapercebudes en l'anàlisi quotidiana del món laboral, perquè són considerades principalment mestresses de casa i la seva activitat com a treballadores és socialment secundària. En aquest article s'exposen els objectius de la investigació i la metodologia utilitzada.

PARAULES CLAU

Treball femení, indústria tèxtil, Sabadell, segle xx, gènere.

ABSTRACT

The subject of the thesis is the women's work in the textile wool industry of Sabadell during the 20th century. It has been elaborated from historical anthropology, with influences of the local history, the human geography and the economic history. Main objective was to analyze the work of the women, to know which professions they developed, in which conditions, which was their formative level, if they were organized in unions, and other questions related to their work life. The research started from the hypothesis that women go unnoticed in daily analysis of the work world, because they are considered mainly housewives and their activity as workers is taken as socially secondary. This article focuses on the objectives of the research and the methodology.

1. Aquest article presenta els objectius i la metodologia emprada en la tesi doctoral dirigida per les doctores Verena Stolcke (antropòloga) i Mireia Baylina (geògrafa). Va ser defensada a la Universitat Autònoma de Barcelona, el 9 de novembre de 2005, i va obtenir la qualificació d'excel·lent *cum laude*. El tribunal que la va jutjar estava format pels doctors M. Dolors Garcia Ramon (Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona), José Luis Molina (Departament d'Antropologia de la Universitat Autònoma de Barcelona), Ana Sabaté Martínez (Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Madrid), Cristina Borderías (Departament d'Història de la Universitat de Barcelona) i Susana Narotzky (Departament d'Antropologia de la Universitat de Barcelona).

KEYWORDS

Feminine labor, textile industry, Sabadell, 19th century, gender.

El treball femení és una constant en la història de la indústria tèxtil llanera sabadellenca. Malgrat que es tracta d'un sector molt feminitzat, fins ara no s'havia fet cap recerca específica que analitzés els percentatges de mà d'obra femenina, com es distribuïen les dones en les diferents seccions, quins oficis eren ocupats per dones i quins podien ser-ho indistintament, quines diferències salarials es produïen, quins nivells d'instrucció i qualificació es requerien i quines eren les jornades laborals. Tots aquests aspectes descriuen el treball femení, i el seu estudi es pot relacionar amb el cicle vital de les dones, parant atenció a les interrelacions entre vida laboral i vida privada.

Aquesta tesi és el fruit d'una recerca plantejada des de l'antropologia històrica amb una perspectiva de gènere, en què entenem el gènere com un enfocament, com una manera d'observar i d'interpretar, a partir de la constatació que homes i dones treballaven a la indústria tèxtil en condicions diferents, tant pel que fa al salari com a la categoria, el prestigi social, els horaris i el tipus de tasca, entre d'altres

ELS OBJECTIUS DE LA RECERCA

L'objectiu inicial de la investigació era elaborar una teoria explicativa sobre la segmentació de la mà d'obra en el sector tèxtil sabadellenc durant el segle xx, fita que aviat es va revelar excessiva. No obstant això, vam fer tota la tasca de documentació i descripció d'oficis femenins, estudi d'alternatives laborals, aprofundiment en el tema de la formació i l'aprenentatge, recerca sobre l'espai de treball, relació dels ritmes de la jornada laboral amb les tasques domèstiques i la cura de la família, i atenció als índexs salarials.

Els objectius específics que ens vam plantejar finalment per a la recerca van ser els següents:

1. Conèixer les tasques assignades a les treballadores en les diferents fases del procés tèxtil, establir en què consistia cada feina, quin material, eines o màquines havien d'utilitzar, quina dificultat tenia cada activitat i quina formació requeria.
2. Estudiar quines eren les possibilitats de mobilitat dins de l'empresa, quin tipus de contractes s'establien i quin grau de mobilitat hi havia entre diferents empreses.
3. Analitzar els possibles efectes dels canvis tecnològics sobre el desenvolupament dels oficis.
4. Identificar quins oficis tenien més prestigi social, quins estaven més ben pagats i si s'establí una relació directa entre sou i prestigi.
5. Estudiar el treball a domicili i esbrinar per què hi havia dones que treballa-

ven a casa, a instàncies de qui ho feien, com s'organitzaven quotidianament, quins oficis feien, quina relació establien amb les empreses o amb altres treballadores.

6. Identificar els oficis a mig camí entre la fàbrica i la llar, com ara les colles de passadores nuadores.

7. Identificar quines alternatives laborals tenien les dones per treballar fora del sector tèxtil.

8. Conèixer els nivells de formació general de les treballadores i l'aprenentatge de l'ofici, saber quins oficis podien aprendre les noies joves, per exemple, a l'Escola Industrial i d'Arts i Oficis.

9. Estudiar aspectes quotidians de les treballadores, com ara les condicions de vida, l'alimentació o el treball domèstic.

10. Determinar si les treballadores gaudien de temps lliure i, en aquest cas, a què el dedicaven, quina oferta lúdica hi havia, quina relació es donava amb la religiositat, amb els clubs esportius, etc.

Partint de l'objectiu d'estudiar quina relació es pot establir entre el cicle laboral i el cicle familiar de les dones treballadores, que és un element clau per contestar per què el treball femení és sovint invisible, vam establir la hipòtesi que les dones passen desapercebudes en l'anàlisi quotidiana del món laboral perquè són considerades principalment mestresses de casa, i la seva activitat com a treballadores és socialment secundària. En la família *tradicional* urbana, l'encarregat de treballar i de guanyar un sou és l'home, el pare, i l'encarregada de tota la resta (llar, compra, benestar de la família, assistència a malalts, relacions amb la família extensa) és la dona, la mare.

L'ESTRUCTURA DE LA TESI

La tesi s'organitza en tres parts: Marc teòric i metodològic; Sabadell: indústria i ciutat, i Dones i treball a la indústria tèxtil sabadellenca. A la primera part s'explicita el marc teòric, que parteix de l'antropologia històrica des de la perspectiva de gènere, i s'hi analitzen les diferents teories interpretatives del treball femení des d'un punt de vista interdisciplinari en el marc de les ciències socials que, a banda de l'antropologia, es nodreix de la geografia humana, la història econòmica i la sociologia. I en segon lloc, s'explica la metodologia emprada, que combina les fonts bibliogràfiques i documentals amb els testimonis orals recollits en el treball de camp.

La segona part situa el context en què es desenvolupa la recerca, a partir de dos capítols: un dedicat a les transformacions de la ciutat de Sabadell, parant atenció a l'urbanisme, l'habitatge i la demografia, i l'altre centrat en l'evolució de la indústria tèxtil llanera sabadellenca al llarg del segle xx.

La tercera part constitueix el gruix del treball de camp i s'organitza en tres capítols. El primer es dedica al treball femení a la indústria llanera de la ciutat i dóna xifres d'ocupació femenina, descriu els oficis principals i analitza el nivell de formació

i qualificació de les treballadores, així com les possibles alternatives laborals. El segon analitza les condicions de treball, l'espai, la mobilitat, els salaris, la jornada laboral, i fa una distinció entre el treball a la fàbrica, el treball a domicili i altres localitzacions a mig camí. I el tercer amplia la visió a la quotidianitat paral·lela al treball, és a dir, el treball domèstic i la cura de la família, les condicions materials, l'alimentació, les pautes de consum, i el temps lliure, la sociabilitat i l'associacionisme.

LA METODOLOGIA: COMBINACIÓ DE DIFERENTS TIPUS DE FONTS

La recerca s'ha realitzat combinant tres tipus de fonts: la bibliografia especialitzada, la documentació d'arxiu i les fonts orals, amb l'objectiu d'aconseguir el retrat més complet possible de l'objecte d'estudi (el treball femení a la indústria tèxtil llanera sabadellenca al llarg del segle xx). Podríem dir que l'estratègia d'aquesta recerca ha consistit a utilitzar qualsevol recurs a l'abast per descriure i analitzar el treball femení, i per contextualitzar-lo en un espai, la ciutat —Sabadell—, i en un temps —el segle xx.

La bibliografia s'ha utilitzat en totes les parts de la tesi i en cada part ha complert una funció diferent. A la primera part ha servit per bastir el marc teòric i metodològic en què s'ha desenvolupat la recerca i per dibuixar l'estat de la qüestió del tema del treball femení. A la segona part ha actuat com a font imprescindible per contextualitzar la realitat de la indústria tèxtil sabadellenca i entendre el funcionament de la ciutat fàbrica. A la tercera part ha estat el coixí per comprendre tots els aspectes relacionats amb el treball femení que es derivaven del treball de camp, però també tots els aspectes metodològics relacionats amb les tècniques orals.

Les fonts bibliogràfiques utilitzades han estat, en primer lloc, el conjunt de textos que ha conformat el marc teòric, és a dir, la bibliografia sobre antropologia de gènere i els estudis sobre treball femení, des de la mateixa disciplina, però també provinents de la geografia i la història. En segon lloc, els textos sobre aspectes metodològics i tècniques utilitzades en el treball de camp, que aporten llum sobre la metodologia, però també generen interrogants i reflexions sobre la mateixa recerca; en aquest cas, hi ha una significativa presència de textos provinents de la sociologia, disciplina que ha mantingut una profunda reflexió metodològica. En tercer lloc, la bibliografia que ha complert la funció de contextualitzar la recerca, principalment les obres sobre Sabadell, referents a la història de la ciutat, l'urbanisme i els estudis especialitzats sobre la indústria tèxtil llanera, treballs provinents bàsicament de la història econòmica. A banda dels llibres, cal remarcar l'ús de la revista *Arraona*.² Finalment, els manuals que ajuden a entendre processos industrials i altres terminologies especialitzades, especialment en tot el que fa referència a les tècniques tèxtils, com ara diccionaris i glossaris específics.

2. *Arraona* és una revista fundada el 1976, que editen el Museu d'Història de Sabadell, el Museu d'Art de Sabadell i l'Arxiu Històric de Sabadell.

Les fonts documentals

Les fonts documentals són presents bàsicament a la tercera part de la tesi, que és la que aborda més directament el funcionament de la indústria tèxtil sabadellenca i l'articulació entre treball, procés industrial i mà d'obra. En aquest sentit, contextualitzen les explicacions dels testimonis orals, però també són protagonistes en la descripció dels diferents processos, les jornades laborals i, especialment, en tot el que fa referència a salaris i a xifres de treballadors i treballadores. També cal destacar la informació aportada pels fons fotogràfics, especialment per al desenvolupament de la tercera part.

La recerca documental s'ha dut a terme a l'Arxiu Històric de Sabadell (AHS), on hem analitzat documentació municipal, documentació procedent d'arxius privats, publicacions de començament del segle xx i diversos fons fotogràfics. L'estudi de la documentació municipal s'ha centrat principalment en expedients de Cultura, com ara documentació escolar i de l'Escola Industrial d'Arts i Oficis, i Governació. També ha estat molt útil un fons municipal encara no classificat, que inclou diversos expedients relatius a temes relacionats amb el treball, com ara censos obrers, reglaments d'empreses, documentació sobre la prohibició del treball nocturn de les dones, acomiadaments, etc.

Quant als fons privats, hem examinat documentació de les empreses Corominas i Cia., Cuadras i Prim, Molins Hermanos i Sociedad Anónima Marcet. En el cas de la indústria llanera Corominas i Cia.,³ bàsicament relacions de personal, setmanals i dades de control i costos de producció. És rellevant en aquest fons el material referent a setmanals a preu fet, que ens ha permès fer un seguiment dels ingressos de les escutiadores, esborradores i cosidores que treballaven a domicili, durant un període de trenta anys, entre 1925 i 1957.

En el cas de la filatura d'estam Cuadras i Prim,⁴ hem examinat una gran quantitat de documentació compresa entre els anys 1878 i 1967, com ara fitxes i llibres de registre de personal, relacions de personal i censos obrers, relacions de baixes temporals, relacions de jubilacions i subsidis, setmanals i expedients relatius a accidents

3. La indústria Corominas i Cia. va funcionar de 1859 a 1976. L'any 1859 es va constituir la societat Corominas, Salas i Companyia, que tenia antecedents en diverses activitats tèxtils de la família Corominas. L'any 1855, conjuntament amb altres fabricants i paraires, havien adquirit el Molí d'en Moratones, al marge del Ripoll. Fins llavors tenien només utilitatge manual de tissatge, però també van engegar una empresa de filatura i acabats per a tercers. Vegeu Josep M. BENAUL (1993), «Família i empresa en una nissaga de fabricants llaners sabadellencs: els Corominas, 1759-1874», *Arraona*, III època, núm. 13, p. 9-26.

4. L'empresa Cuadras i Prim, dedicada a la filatura d'estam, va ser fundada l'any 1840 amb el nom de Tomás Coma Miró. El 1869 va esdevenir Herederos de Tomás Coma, i el 1876, Cuadras, Feliu y Cía. La seva activitat es desenvolupava al vapor Badia, al carrer de les Tres Creus. L'any 1883 l'empresa es va traslladar a un nou edifici, al costat del riu Ripoll, i va adquirir nova maquinària; va esdevenir la filatura més gran d'Espanya. L'any 1894 la societat va prendre el nom de Josep Cuadras i Prim i, finalment, el 1902, el de Sociedad Anónima Sucesora de Cuadras i Prim. Vegeu Esteve DEU (1993), «Els orígens de la indústria estamera a Sabadell: la S. A. Cuadras i Prim», *Arraona*, III època, núm. 13, p. 27-39.

de treball. L'àmplia i detallada documentació salarial ha permès fer un seguiment dels salaris de les treballadores entre els anys 1901 i 1961, i elaborar una sèrie a partir d'interval·ls de deu anys. Aquest fons també va permetre la creació d'una base de dades sobre treballadors i treballadores de l'empresa, que conté 1.623 registres, amb dades d'interès per a la recerca, com ara data i lloc de naixement, domicili, data d'incorporació a l'empresa, períodes de baixa, ofici o salari. Aquesta base s'ha elaborat a partir de la documentació relativa al personal, però, òbviament, no s'han pogut obtenir totes les dades per a tots els registres, sinó que alguns són molt complets, però en d'altres es coneixen només el nom i algun altre ítem, com ara l'ofici.

Pel que fa a la indústria llanera Molins Hermanos, hem treballat amb documentació dels anys 1939-1947, com ara contractes de treball, certificats per a contractació de menors, relacions de personal, certificats diversos, documentació sobre les remuneracions, escrits sobre els horaris de treball, tarifes i documentació referent a l'aprenentatge, la Central Nacional Sindicalista, l'Escola Industrial d'Arts i Oficis i la Mútua Sabadellenca d'Accidents de Treball i Malalties. Aquest fons abraça un període molt curt, de només vuit anys, però molt significatiu per a la nostra recerca per la coincidència amb els primers anys de la postguerra i la difusió de la ideologia pròpia del primer franquisme. L'anàlisi del fons de Molins Hermanos ha permès elaborar una base de dades sobre treballadors i treballadores, amb 450 registres.

Finalment, en el cas de la Sociedad Anónima Marcet,⁵ hem analitzat les fitxes de personal, prenent com a any de referència el 1960 i elaborant un estat del nombre de treballadors i treballadores ordenats per l'ofici que consta a la fitxa. Aquesta classificació aporta informació sobre la distribució de tasques i la divisió sexual del treball.⁶

5. La Sociedad Anónima Marcet (1870-1978) va ser fundada per Josep Marcet i Font (1845-1909) com a negoci dedicat a les llanes regenerades. Quan ell va morir, l'empresa va adquirir el nom de Hijos de José Marcet Font (1909-1915) i se'n van fer càrrec els seus fills Rafael i Plàcid (1875-1949). L'any 1915 es va convertir en societat anònima i va ser una de les primeres del sector llaner a Sabadell. Fins a l'any 1930 la principal activitat de l'empresa va ser la compravenda i manipulació de llanes i regenerats, així com la importació i la venda de drapots. L'any 1931, Plàcid Marcet Datzira va iniciar la fabricació de teixits per a senyor. Poc abans d'esclatar la Guerra Civil van fer suspensió de pagaments, però després de la guerra l'empresa va reprendre l'activitat. A partir de 1940, i durant vint anys, Josep M. Marcet Coll (1901-1963) va combinar la dedicació a l'empresa amb el càrrec d'alcalde de Sabadell. L'empresa va expandir-se també a la província de Jaén amb la creació de la Textil Carolina S. A. i amb una organització de vendes, sota el nom de Pañerías Reunidas, que tenia filials a diverses capitals espanyoles. Des del 1950, la Sociedad Anónima Marcet tenia una plantilla de més de cinc-cents treballadors i treballadores, i en el període 1956-1961 va arribar als vuit-cents. A partir de 1960 van començar les reduccions de plantilla i, finalment, l'empresa va tancar definitivament el 1978. Vegeu Bet OLIVER (1999), «El treball femení a la indústria tèxtil llanera a Sabadell, 1939-1960: la S. A. Marcet», *Dona i treball tèxtil: Sabadell, 1900-1960*, Sabadell, Museu d'Història de Sabadell.

6. Aquest fons és una font excel·lent per elaborar un estudi de cas sobre una indústria tèxtil durant la postguerra. Hi ha també altres factors d'interès, com ara el fet que el seu propietari fos alcalde de Sabadell durant vint anys, i que l'empresa es va fer càrrec de la construcció de diversos serveis, com ara guarderia, habitatges i equipaments esportius. La historiadora sabadellenca Bet Oliver va iniciar una recerca en aquesta línia, però, malauradament, no ha continuat el seu treball.

D'altra banda, la recerca ha inclòs els fons fotogràfics de la Secció d'Imatge i So de l'AHS, formats bàsicament per l'antic fons del Museu d'Història de Sabadell (MHS), pel mateix fons de l'Arxiu —que sumen aproximadament 16.000 imatges— i per col·leccions particulars.⁷ Moltes d'aquestes fotografies no estan documentades ni datades, però entre les que sí que ho estan, les més antigues s'atribueixen a l'any 1881. Vam elaborar una base de dades on consten dades com ara el títol, la descripció, la datació o l'autor. Entre els fons consultats cal dir que la presència de dones es concentra en alguns temes, molt representats, com són l'ensenyament i les festes i la música. En canvi, en altres activitats, com ara la política o el sindicalisme, apareixen dones molt escassament, i pràcticament no es conserven fotografies d'altres activitats, com ara el treball domèstic. En aquest sentit, s'ha de tenir en compte que la fotografia històrica aporta moltes dades per recrear realitats que ja no existeixen, o que només existeixen en la memòria dels seus protagonistes, però, alhora, presenta moltes limitacions i dificultats, perquè no acostumen a reflectir els aspectes quotidians, sinó que majoritàriament mostren aquells fets poc habituals, excepcionals, o aquells dels quals s'espera una transcendència. La fotografia històrica està molt determinada per la manca de fotògrafs espontanis i la professionalització del fotògraf, ateses les dificultats evidents per accedir als equips adequats, i, a més, els fotògrafs professionals generalment es dedicaven al retrat o, més recentment, al reportatge per encàrrec. Tanmateix, els fons fotogràfics aporten molta informació rellevant per a la recerca i esdevenen un document més per a l'anàlisi del treball femení; mostren màquines, eines, espais de treball, vestits i pentinats, carrers i altres espais ciutadans.

Les fonts orals

Respecte de les tècniques orals, aporten informació molt rica que ens remet a la *perspectiva biogràfica*.⁸ En el cas del treball femení, aquesta aproximació és especialment útil, perquè generalment el treball de les dones està subrepresentat en les fonts documentals que, d'altra banda, no mostren la multiplicitat d'aspectes que requereix aquesta investigació. El *mètode biogràfic* és un conjunt de tècniques que permet conèixer espais i experiències inaccessibles des de les fonts documentals, i, alhora, és un instrument metodològic que se centra en les vides i les experiències concretes, de manera que el treball empíric s'articula amb el teòric i l'interpretatiu

7. Es va fer una recerca exhaustiva, amb el visionat de 18.215 fotografies, de les quals 6.570 eren del fons del MHS; 3.090, del fons codificat de l'AHS, i 4.289, del fons pendent de codificar; 3.400, del fons Francesc Casañas i Riera; 676, del fons de la S. A. Marcet, i 83, d'altres donacions.

8. Daniel Bertaux va prendre consciència que la recollida de testimonis orals no era només una tècnica, sinó una nova pràctica sociològica: la *perspectiva biogràfica*, que ell identificava com una aposta de futur perquè permetia reconciliar observació i reflexió. Vegeu D. BERTAUX (1993), «La perspectiva biogràfica: validez metodológica y potencialidades», a José Miguel MARINAS i Cristina SANTAMARINA (ed.), *La historia oral. Métodos y experiencias*, Madrid, Editorial Debate. Originalment, fou publicat el 1980 a *Cahiers Internationaux de Sociologie*, vol. LXIX, París, Presses Universitaires de France.

per obtenir una lectura comprensiva de la realitat (Borderías, 1997). En el cas dels estudis sobre treball femení, l'ús de tècniques biogràfiques ha estat clau en les perspectives més innovadores dels darrers anys. Les fonts orals són especialment adequades per analitzar les trajectòries laborals i la seva relació amb els projectes familiars, i, a més, són eines essencials per conèixer la forma de vida de les classes populars, que rarament generen memòries escrites, material epistolar o diaris íntims (Comas, Bodoqué, Ferreres i Roca, 1990;⁹ Bertaux i Wiame, 1993) i sobre les quals gairebé no hi ha documentació als arxius històrics (Thompson, 1988). També ho són per conèixer oficis, tècniques o sabers que ja han desaparegut (Prat, 2004).

L'ús de tècniques orals comporta una sèrie d'inconvenients inicials, com ara la localització de possibles entrevistes, i de posteriors: la transcripció i la complexitat per traduir a paper l'expressivitat verbal i la comunicació gestual o l'entonació.¹⁰ No obstant això, un cop assumides aquestes mancances, els documents orals són excel·lents testimonis de la realitat quotidiana, que, a més, permeten examinar una dimensió més o menys extensa segons les possibilitats de recollida de dades.

En aquesta recerca s'han realitzat entrevistes en profunditat a deu treballadores del sector tèxtil, actives o no, una entrevista més senzilla a dues treballadores i dues entrevistes en profunditat a un *expert* en la indústria tèxtil. També s'han realitzat tres grups de memòria i he mantingut altres converses informals amb treballadores de la indústria tèxtil.

El grup de memòria¹¹ és una tècnica qualitativa que s'ha utilitzat freqüentment en sociologia amb el nom de *grup de discussió*, i que hem assajat en forma de taller amb l'objectiu de treballar amb la memòria i els records a partir d'un guió que era

9. Aquests autors van dur a terme, entre els anys 1984 i 1990, la recollida de dues-centes cinc històries de vida d'homes i dones de més de quaranta anys, amb la col·laboració d'estudiants d'antropologia de la Universitat Rovira i Virgili, i van constatar que els relats d'homes i dones es construeixen de manera significativament diferent: els homes els estructuren a partir de les trajectòries laborals, mentre que les dones ho fan a partir d'esdeveniments familiars que marquen diferents etapes. Vuitanta-vuit d'aquestes històries de vida constitueixen la base del llibre de Dolors COMAS, Iolanda BODOQUÉ, Sílvia FERRETES i Jordi ROCA (1990), *Vides de dona: Treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*, Barcelona, Editorial Alta Fulla, Fundació Serveis de Cultura Popular.

10. Juan José Pujadas detecta altres inconvenients del mètode biogràfic, com ara les dificultats per obtenir bons informants, completar els relats i conèixer la veracitat del relat, o problemes relatius a l'excés de confiança o l'extrema suspicàcia sobre el que diu l'informant. No crec que la veracitat o la suspicàcia siguin realment problemes en la recerca; d'entrada, cal donar crèdit al que expliquen les persones entrevistades i, en tot cas, contrastar les seves explicacions amb altres entrevistes o fonts documentals. Vegeu J. J. PUJADAS (1992), *El método biográfico: El uso de las historias de vida en ciencias sociales*, Cuadernos Metodológicos, núm. 5, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

11. Els grups de discussió s'han desenvolupat especialment en els estudis de mercat. Sobre els diferents tipus d'entrevistes grupals i el seu desenvolupament, vegeu Juan Manuel DELGADO i Juan GUTIÉRREZ (COORD.) (1994), *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en Ciencias Sociales*, Madrid, Síntesis, i Javier CALLEJO (2001), *El grupo de discusión: Introducción a una práctica de investigación*, Barcelona, Ariel Practicum.

sobretot un punt de partida, una llista dels temes que es podien abordar. En els dos primers, hi van participar aproximadament vint persones, tant homes com dones, majoritàriament jubilats. En el tercer, hi van participar vuit persones, però bàsicament van parlar quatre dones, d'edats entre els quaranta i els vuitanta anys, que havien desenvolupat diferents oficis tèxtils, i va resultar molt enriquidor.

Entre les diferents modalitats d'entrevista de tipus qualitatiu vaig triar l'entrevista en profunditat semiestructurada de final obert.¹² L'entrevista en profunditat és una llarga conversa, però alhora és molt més, és un intercanvi on intervé la comunicació, la reciprocitat i l'afectivitat i es genera una relació entre les dues persones implicades (Feixa, 1990). L'entrevista semiestructurada de final obert s'articula a partir d'un guió amb preguntes i temes que s'han d'anar introduint a la conversa, però sense que l'enunciat sigui rígid ni hi hagi necessàriament un ordre preestablert, i s'hi poden combinar les preguntes preparades amb anticipació amb les que poden sorgir durant la conversa (Hammer i Wildawsky, 1990). Les tècniques utilitzades en la situació d'entrevista eren flexibles, partint de l'entrevista en profunditat semiestructurada, orientada bàsicament a l'entorn de l'experiència laboral, però articulant altres aspectes fonamentals per a la recerca, com ara l'ús del temps lliure i les relacions familiars i socials quotidianes. L'entrevista, especialment si es realitza amb poques intervencions de l'entrevistador, esdevé un relat sobre el passat —una reconstrucció—, construït —reconstruït— des del present pel mateix protagonista, com passa també en el cas de les històries de vida.¹³

Totes les entrevistes i els resultats dels grups de memòria van ser enregistrades i transcrites respectant en tot el possible la forma d'expressió de les persones protagonistes, procés en el qual sorgeixen dificultats derivades de l'ús d'expressions intel·ligibles. La transcripció fidel de l'enregistrament requereix l'escolta atenta i molt de temps i, tot i el temps dedicat, implica una inevitable reducció del document oral, hi ha un procés de transformació en el pas a document escrit.¹⁴ El resultat de la transcripció és un conjunt de textos, que van ser tractats amb el programa informàtic Atlas.ti, d'anàlisi de textos, que n'ha facilitat la codificació i anàlisi.¹⁵ La codificació permet un tractament intens de la informació seleccionant, per exemple, tots els paràgrafs codificats amb un determinat concepte, establint famílies de conceptes,

12. Sobre els diferents tipus d'entrevista qualitativa, vegeu Miquel S. VALLES (1997), *Técnicas cualitativas de investigación social: Reflexión metodológica y práctica profesional*, Barcelona, Síntesis, col·l. «Síntesis Sociología».

13. Per a tot el que fa referència a les històries de vida, vegeu Pujadas (1992), Valles (1997) i Carles FEIXA PÀMPOLS (1990), *Cultures juvenils, hegemonia i transició social: Una història oral de la joventut a Lleida (1936-1989)*, Universitat de Barcelona - Estudi General de Lleida. Tesi doctoral.

14. Callejo (2001).

15. Segons Valles (1997), el tractament de les entrevistes amb procediments i tècniques d'anàlisi conforma la fase pròpiament analítica, però el procés d'anàlisi, de fet, comença amb la formulació del problema i el disseny de la investigació i es desenvolupa durant tota la recerca a partir del plantejament de dubtes i noves preguntes.

seleccionant citacions..., possibilitats que faciliten l'anàlisi comparativa i el treball de revisió i redacció. La informació recollida a les entrevistes es va completar amb les notes de situació i les impressions personals anotades immediatament després de les entrevistes.

I PER ACABAR...

Les notes procedents de les lectures de llibres i articles, que mostren les recerques d'altres investigadors i investigadores, el resultat de la recerca documental, les bases de dades, les taules, els gràfics i els resums elaborats a partir dels expedients d'arxiu, les imatges fotogràfiques, les publicacions, les cintes i transcripcions de les entrevistes, les notes observacionals..., i la mateixa memòria i reflexió sobre tot aquest treball de camp conformen el corpus de la recerca que, en definitiva, permet escriure l'informe final, la tesi, que reflecteix el llarg camí recorregut entre els primers plantejaments de la recerca i la redacció de les conclusions.

BIBLIOGRAFIA

- BERTAUX, Daniel; WIAME, Isabelle Bertaux (1993). «Historias de vida del oficio de panadero». A: MARINAS, José Miguel; SANTAMARINA, Cristina [ed.]. *La historia oral: Métodos y experiencias*. Madrid: Debate. [Originalment publicat el 1983 a Califòrnia, a *Biography and Society*, Sage Publications]
- BORDERÍAS, Cristina (1997). «Subjetividad y cambio social en las historias de vida de mujeres: notas sobre el método biográfico». *Arenal*, 4 (2), p. 177-195.
- HAMMER, Dean; WILDAVSKY, Aaron (1990). «La entrevista semi-estructurada de final abierto. Aproximación a una guía operativa». *Historia y Fuente Oral*, núm. 4, p. 23-61.
- PRAT, Joan [coord.] (2004). *I això és la meua vida: Relats biogràfics i societat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana.
- THOMPSON, Paul (1988). *La voz del pasado: Historia oral*. València: Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.